

**ПОЗАКЛАСНА ВІЙСЬКОВО-ФІЗКУЛЬТУРНА РОБОТА В ШКОЛАХ УКРАЇНИ
(20-30-ТІ РР.ХХ СТОЛІТТЯ)**

Аналізуються основні напрямки позакласної фізкультурної та військово-прикладної роботи, спрямованої на зміцнення здоров'я учнів та підготовку майбутніх воїнів, у загальноосвітніх школах УРСР.

У середині 20-х років освітні заклади України стали приділяти значну увагу позакласній роботі школярів із фізичного виховання. З багатьох причин гурткові форми роботи з фізичного виховання не мали широкого впровадження у школах у перші повоєнні роки. Це було зумовлено дуже слабкою матеріально-технічною базою з фізкультури, нестачею висококваліфікованих фахівців, відсутністю нормативно-методологічних основ, неприхильним ставленням до спорту з боку керівників та спеціалістів системи освіти.

У ці роки в журналі “Фізкультура і спорт” вказувалося, що “всупереч рішенню ВСФК про розгортання спорту серед дітей до цього часу в деяких школах забороняють футбол, хокей та інші види спорту, які цікавлять дітей”, і наголошувалося на тому, що “школи раз і назавжди повинні зрозуміти, що небезпечний не сам спорт, а ті методи, якими він іноді проводиться. Невміле проведення робить шкідливим навіть урок фізкультури, який не виходить за межі програми. І, навпаки, правильна методика, пристосована до статевих та вікових особливостей дітей, будь-який вид спорту може бути корисним дітям”[1].

Але згодом виявилася тенденція до поступового запровадження та вдосконалення змісту гурткової роботи у школі. Перехід до гурткових форм роботи з фізичного виховання обговорювався і був схвалений у червні 1925р. на Пленумі ВРФК і Науково-технічного комітету. Однак у практику шкільного фізкультурного руху секційні заняття впроваджувалися надто повільно, і тільки з рішеннями XV конференції ВКПб (листопад 1926р.) пов'язане значне поживлення гурткових форм фізичного виховання.

У 20-ті роки ХХ сторіччя була зроблена спроба реалізувати ідею “фізкультуризації” школи. Найбільш доцільними формами роботи з фізичного виховання, окрім фізкультурно-оздоровчих форм у режимі навчального дня, були визнані гурток фізичної культури та секції з окремих видів спорту, які він організовував. У гуртку кожен мав можливість задовольнити свої власні інтереси і потреби в спорті.

Кожна секція, не обмежуючись заняттями зі своїми членами, проводила масову роботу серед усіх школярів, відбиваючи в ній специфіку виду спорту, що культивувався. Наприклад: гімнастична секція готувала актив для проведення фізкультхвилинок, гімнастики до занять, готувала і проводила гімнастичні виступи та свята; лижна секція, використовуючи своїх членів, керувала масовими лижними вилазками; секції з ігрових видів спорту проводили масові змагання з певного виду спортивних ігор. Таким чином, участь у масовій фізкультурній роботі об'єднувала всі секції фізкультурного гуртка.

Окрім роботи спортивних секцій, на особливу увагу заслуговують також і заняття в групах загальної фізичної підготовки. Основою цих занять був матеріал навчальної програми з фізичного виховання, який використовується з метою вдосконалення умінь та навичок у виконанні вправ, що впливали на фізичний і соціально-психологічний розвиток учнів. Крім програмного матеріалу, на заняттях секції розучувалися нові ігри, комбінації вільних рухів, піраміди.

Усі вправи, згідно з планом роботи секції загальної фізичної підготовки, в період становлення гурткових форм роботи в школах поділялися на чотири частини: допоміжну, підготовчу, основну та додаткову. До допоміжної частини входили: порядкові вправи і найпростіші шиккування, необхідні для переміщень та перешиквань, екскурсії, фігурне марширування, піраміда. Для дівчаток додавалися колективні танці. Підготовчу частину складали: прості елементарно-розвивальні вправи для рук, ніг, тулуба, вправи на рівновагу, прості підготовчі стрибки, прості виси, дихальні вправи.

До основної частини входили: ходьба, біг на швидкість до 60м, на витривалість до 500м., деякі види стрибків, метання, кидки м'яча в ціль, найпростіші види боротьби, штовхання, перетягування, лазіння, колективне піднімання невеликої ваги.

Додаткову частину становили: рухливі ігри з елементами бігу, стрибків, метань, командні ігри, екскурсії, ковзани, лижі, греблі для віку 12-15 років”[2].

Для роботи у секціях загальної фізичної підготовки залучалося переважна більшість учнів, зокрема й ті, які дещо відставали від своїх ровесників у фізичному розвитку. Крім того, члени гуртків разом з інструкторами залучали учнів до облаштування шкільних спортивних майданчиків; в тісному контакті з гуртком “Умілі руки” організовували виготовлення найпростішого інвентарю. Шкільний майданчик у такий спосіб мав стати невід'ємною частиною усієї матеріально-технічної бази школи, бо його відсутність дуже ускладнювала проведення не тільки позакласних заходів з фізичного виховання, а й звичайних уроків фізкультури в школі, знижуючи ефективність їх впливу на дитячий організм. З огляду на це, цікавою є інструкція про майданчики фізкультури при школах, яка вийшла 1929 року в Харкові. Зокрема, в ній зазначалось: “1. Шкільний майданчик фізкультури повинен функціонувати увесь рік. 2. Влітку він призначається для організації ігор та фізичних вправ, а взимку – для ковзанки, спускання з гір на лижах та санках, зимових ігор. 3. На кожен дитину повинно припадати 10м². Виходячи з розрахунку 125 дітей, можна прийняти за норму майданчик розміром 1 250м² (50м x 25м.). Майданчик придатний не тільки для рухливих ігор, а й для спортивних. 4. Устаткування майданчика має складатися з:

а)польового містечка, в якому б були знаряддя для висів, підпорів, лазіння (канати, жердини, драбини); б)приладдя для спортивних ігор; в)гумових м'ячів різного розміру; г)медицимболів вагою від 0,75 до 1 кг"[3].

Крім організації практичних занять, члени гуртків фізичної культури брали активну участь у фізкультурних святах, спортивних змаганнях, організовували екскурсії, походи, ігри.

Викладачі фізкультури з допомогою активу гуртків здійснювали загальне керівництво роботою секцій і організовували масові заходи загального значення, залучаючи для їх проведення учасників всіх або деяких секцій. Наприклад: при проведенні масового фізкультурного свята викладач, розробивши з допомогою бюро фізкультури план і програму, залучав учасників секції гімнастики до підготовки і проведення виступу, масових танців; а секції легкої атлетики – до участі в показових змаганнях, масових спортивних розвагах; членів секції волейболу – до організації змагань з цієї гри для всіх бажаних тощо.

Однією з форм позакласної роботи школи 20-30-х років були фізкультурні свята. Вони використовувалися для пропаганди фізичної культури, пробудження і розвитку у школярів інтересу до занять фізичної культури та спорту. Керівництво всією роботою з підготовки й проведення свят здійснювали учасники гуртка фізичної культури. Вони розробляли план підготовки, сценарій свята. Програма фізкультурного свята залежала від матеріальних умов школи, пори року тощо.

“За місцем дії шкільні свята можна розділити на три групи: 1)в шкільному приміщенні; 2) на повітрі – на ковзанці або майданчику; 3)на підприємстві, в колгоспі, армійській казармі. Крім того, свята поділялися на два види: фізкультурні, тобто коли вся програма оформлювалася тільки на фізкультурному матеріалі, і свята змішані, коли у загальношкільну програму вкраплювалися певні фізкультурні номери.

Стосовно першого виду шкільних свят, то вони мали на меті об'єднання учнів наявністю певної ідеї, котра повинна бути не короточасним впливом на них, а стати стимулом до подальшого вдосконалення своєї спортивної майстерності”[4].

Зазвичай наприкінці навчального року проводився облік фізкультурних досягнень з основних видів фізичних вправ (біг на коротку дистанцію, стрибок у довжину з розбігу, метання м'яча), які становили основу шкільних змагань. Підсумки, як правило, підводилися на шкільних святах фізкультури.

“Основна мета і завдання шкільних свят фізкультури:

1. Підвести підсумки роботи з фізкультури за рік.
2. Привернути громадську думку до справи фізичної культури в трудовій школі.
3. Організувати фізкультурне свято так, щоб воно стало чинником виховної роботи серед дітей.
4. Надати школярам-учасникам свята після закінчення навчального року здоровий і розумний відпочинок на свіжому повітрі”[5].

Шкільні фізкультурні свята були показником систематичної роботи школи з фізичного виховання та якості роботи гуртка фізкультури.

Щодо змішаних свят, або фізкультурно-художніх, то вони присвячувалися різним подіям в житті гуртка фізичної культури. Це був комплексний захід, який включав не тільки спортивні, а й художні, мистецькі фрагменти. Їх основним завданням було заохочення фізкультурників і спортсменів школи, пропаганда їхніх досягнень і здорового способу життя та залучення до систематичних занять фізичною культурою якомога більшої кількості учнів школи.

Найбільш повного практичного втілення ідеї зв'язку фізичного виховання з іншими шкільними предметами та ідеї гармонізації тіла і розуму досягалися при проведенні в школі днів здоров'я або фізкультднів. Їх проведення було особливо популярним у 20-ті роки, бо, як вже зазначалося, в цей час в більшості трудових шкіл та ФЗС матеріально-технічна база з фізкультури була ще дуже слабкою, а фізкультурні дні проводилися, як правило, в природних умовах. День фізичної культури влаштовувався або під кінець весни, або в початку літа (або окремою школою, або кількома школами одночасно).

Загалом ці комплексні заходи, по-перше, потребували координації зусиль більшості вчителів-предметників, батьків, громадських організацій. По-друге, вони проводилися в природних умовах, а тому були насичені елементами романтики. По-третє, ці заходи об'єднували майже всі форми фізичного виховання (туризм, змагання, ранкову гімнастику тощо).

“Практичну програму будували виключно на матеріалі, який вивчали протягом року. Уся програма фізкультури може мати такий зміст: 1.Організований вихід зі школи. 2.Після приходу відпочинок, розташування на задалегідь визначеному місці. 3.Ладнання до естафетних перегонів. 4.Перетягування линви, перетягування в шеренгу через ризку тощо. 5. Рухливі ігри: малим м'ячем, зі джгутом, з елементами стрибків, бігу, вивертів”[6].

Отже, фізкультдень мав на меті: “а) провести широку агітацію фізичної культури серед дітей; б)стимулювати літню фізкультурботу серед дітей і підлітків, щоб краще використати геть усі літні оздоровчі можливості і цим підсилити їх фізичний стан до наступного навчального року; в) піднести увагу батьків до фізкультурного вихову дітей”[7].

Однією з найцікавіших, захоплюючих форм позакласної роботи з фізичного виховання школи були спортивні змагання. Завдання спортивних змагань полягало у залученні школярів до систематичних занять фізкультурою і спортом, розвитку масової фізичної культури в школах-семирічках, ФЗС, а згодом і у загальноосвітніх школах.

Програма таких змагань складалася вчителем і сприяла розв'язанню завдань, які ставилися перед учнями на кожному конкретному етапі засвоєння матеріалу шкільної програми. Змагання проводилися як особисті (переважно внутрікласові), так і командні (як правило, між класами). Цінність останніх полягала в тому, що почуття

відповідальності допомагало кожному учасникові сумлінно готуватись, виявляти максимум зусиль і наполегливості в процесі підготовки до змагань і виступу в них.

Всі змагання проводилися в межах шкільних спартакіад. "Досвід проведення шкільних спартакіад в Україні, зокрема, в 1928 році підтвердив, що вони: розвивають інтерес до фізичної культури; забезпечують певну педагогічну і соціальну ефективність; пробуджують активність учнів"[8].

Окремі ОРФК України винесли рішення про шкільні змагання і вказали на ряд аспектів, які зводились до наступного:

1. Індивідуальні змагання потрібні як метод оцінювання фізичних досягнень школярів.
2. Командні змагання потребували обережного педагогічного підходу.
3. Недостатня фізична підготовленість учнів затруднювала проведення змагань.
4. Змагання мають велике агітаційне значення, привертаючи увагу школярів, сприяють майже 100% їх охопленню.

Крім того, визнавалося, що "необхідна деяка стандартизація норм по практичному матеріалу, необхідний лікарський контроль, необхідне вироблення правил для шкільних змагань, слід впровадити змагання на кращу гігієнічну обстановку в класі"[9].

З розвитком системи фізичного виховання школи, певною мірою, стають центром масових змагань. Внутрішкільними змаганнями за програмою багатоборства комплексу ГПО, а також з фізичних вправ, що вивчалися згідно з навчальною програмою, охоплювалися всі учні, починаючи з першого класу. Внутрішкільні спартакіади проводилися за певними програмами, які затверджувалися радами з фізкультури. Склалися вони з масово-показової частини і спортивно-загальної. В основу програми покладалося складання норм комплексу БГПО.

Велику популярність у позакласній роботі зі школярами мало вивчення військової справи. Ідея воєнізації пронизувала весь процес фізичного виховання у школах України у досліджуваний період.

Військова справа була завжди привабливою для школярів, особливо хлопчиків. "Стосовно стрілецького мистецтва, то серед школярів ми маємо виключно сприйнятливий матеріал. До зброї і стрільби школярі мають особливу вроджену пристрасть, необхідно лише цій пристрасті надати належної спрямованості"[10]. Інструкторам зі стрілецької справи рекомендувався серйозний, простий і діловий характер пояснень у роботі зі школярами.

Навчання стрілецькій справі у школі мало відрізнитися від навчання у звичайних стрілецьких гуртках. Кінцевою метою роботи шкільного стрілецького гуртка було навчити учнів вправно користуватися вогнепальною зброєю, тобто "виховати свідомого, влучного стрілка" [11]. А оскільки багато знань і навичок зі стрільби у дитячому віці засвоюються набагато легше, аніж у більш зрілому, загальноосвітня школа виконувала немалу роль у розвитку стрілецького мистецтва в цілому у країні.

Але становлення стрілецької справи у школі мало і певні суперечності, які проявлялися під час практичних занять. "Широка агітація і пропаганда без врахування матеріальних можливостей призвела до того, що створювався рушничий голод" [12]. Причина була банальною, "все стрілецьке майно було розкрадене, а невелика кількість зброї, яку отримували з-за кордону, розподілялась, головним чином, у Києві, Харкові, інших крупних центрах. Велика черга на кожну гвинтівку заважала планомірній і продуктивній роботі. Відсутність кваліфікованих інструкторів "створювала строкатість у навчанні, часто-густо просто халтуру, безкорисливе спалювання набоїв"[13].

Крім стрілецьких гуртків, популярних протягом всього досліджуваного нами періоду, у школах працювали гуртки ПВХО та ГСО. У річному звіті Ярунської середньої школи Житомирської області за 1939\40 н.р. зазначалося, що "у військових гуртках . працюють учні 5-10 класів (для кожного класу окремий гурток), у десятих класах ще й кулеметний гурток. Військові гуртки працюють щоденно. Головним завданням військових гуртків є підготовка до складання норм на значки "ВС", "ПВХО", "ГСО" тощо. Підготовлено значківців "ПВХО" - 105, "ГСО" - 30, "ВС" - 11, "ГПО" - 31, "БГПО" - 48. Крім того, школа брала участь в оборонних змаганнях" [14].

Матеріальна база військової і фізичної підготовки, як вже зазначалося, не повністю задовольняла поставлені до неї вимоги. Для забезпечення високої якості військової і фізичної підготовки у школах все-таки працювали військові кабінети, тир, фізкультурзали. Школи мали той мінімум інвентарю, що був передбачений програмою.

Завдання військово-фізкультурної роботи школи у період з 20-х років і до початку Великої Вітчизняної війни полягали в ознайомленні дітей з мінімумом знань з військової справи, надання елементарних відомостей з топографії, тактики, артилерії тощо; виховання у дітей військових навичок та високих вольових властивостей, як-от: уміння орієнтуватися в оточенні, спритність, упертість, уміння доводити розпочату справу до кінця. Для реалізації цих завдань і організовувалися стрілецькі гуртки, що "давали знання теорії, знання рушниці та навички зі снайперської стрільби. Налагоджували роботу гуртків ПВО, ГСО, ПВХО, здавання заліків та нормативів, масові воєнізовані ігри, зимові та літні спортмайданчики"[15].

З огляду на вищесказане, можна стверджувати, що позакласна робота з фізичного виховання та вивчення військової справи розв'язувала не лише головні завдання фізичного виховання у школі, а й була першим етапом підготовки майбутнього воїна.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. //ФіС. - №28, 1933. - С.3.
2. ЖОДА, Ф.Р-239, оп.1, Спр.22, арк.36.
3. ЦДАВОВУ, Ф-166, оп.6., спр.10270, арк.30.
4. //ФіС, 1931. - №1, - С.29.
5. //Методика і практика. - 1930, №2. - С.32.

6. ЦДАВОВУ, Ф-166, оп.6, спр.10870, арк.49.
7. Там само. – спр.10870, арк.50.
8. Там само. – спр.10 875, арк.232
9. Там само. – спр.10875. – арк. 233
10. //ФіС. – 1928. - №23. – С.2.
11. Там само.
12. //ФіС. – 1928. - №23. – С.3.
13. Там само.
14. ЖОДА, Ф.Р-2372, оп.1., спр.8,арк.27.
15. ЦДАВОВУ, Ф.166, оп.11, спр.168, арк.43-44.

Матеріал надійшов до редакції 14.09.2000 р.

Крук М.З. Внеклассная военно-физкультурная работа в школах Украины (20-30-е гг. XX в.)

Анализируются основные направления внеклассной физкультурной и военно-прикладной работы, направленной на укрепление здоровья учащихся и подготовку будущих воинов, в общеобразовательных школах УССР.

Kruk M.Z. Out-of-Class Military-Physical Culture Work in Ukrainian Schools (20-30ies of the XXth century).

The article analyses the main trends of on-of-class physical culture and military-applied work, aimed at strengthening of pupils' health and training of future soldiers in comprehencive school in the USSR.